

НОВІТНІ ЧАСИ

УДК 94 (477.73) «1919»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.1.251>

Віктор Савченко*

ОДЕСА ПІД ВЛАДОЮ ЧЕРВОНИХ «ВІЙСЬКОВИХ НАЧАЛЬНИКІВ»: ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ ОДЕЩИНИ (КВІТЕНЬ 1919 Р.)

Анотація: *Стаття присвячена аналізу формування московської військової диктатури в Одесі у квітні 1919 р., процесу формування армії «вторгнення» – 3-ї Української радянської армії, яку Москва планувала використати для війни проти Румунії та «походу на Європу». Московський колоніалізм проявився у тому, що всі владні рішення приймалися «посланцями Москви», які формували військові структури, надзвичайні методи влади, відсторонивши від прийняття владних рішень місцеве самоврядування та ради. Військові структури червоної армії в Україні формувалися з місцевих повстанців, які були введені в оману примарними обіцянками більшовиків. На плечі повстанців та їхніх ватажків сідали нові господарі життя – московські більшовицькі керівники та червоні військові командири, що перетворювали життя в містах і селах України на надзвичайний військовий режим. У той же час ці «лідери охласу» так і не змогли організувати на Півдні України чітку структуру військового командування та міської влади. Повний хаос в управлінні, «війна штабів», доповнювалася колонізаторською політикою червоних окупантів українських теренів. У квітні 1919 р. Україна була в стані гострого соціального, політичного та національного конфлікту, повстанці, з яких склалися частини 3-ї української радянської армії не підтримали утвердження «військового комунізму» й сама ця армія створювалася як примарне формування з край завищеними показниками особистого складу.*

Ключові слова: *3-а Українська радянська армія, Український фронт, дивізія Григор'єва, Одеса, терор, більшовики, військова диктатура*

Процеси деколонізації історичної спадщини України спонукають українських істориків до досліджень сутності й ознак «більшовицької окупації», дослідження процесів утвердження «червоної диктатури». Південь України в буремні 1918-1920 рр. три рази захоплювався більшовицькими імперцями. Навесні 1919 р. московській владі вдалося прийти до влади під ширмою «Української СРР», «Українського фронту», «Українських радянських армій», вони використали прагнення українців до волі, нав'язавши їм примарну «Українську республіку рад» за допомогою нездійснених обіцянок, пропаганди, терору та військової диктатури.

---

* Савченко Віктор Анатолійович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>; e-mail: lanjeron15@gmail.com

Мета дослідження – висвітлити історію одеського «епізоду» встановлення московської червоної влади. Дати оцінку цьому гіркому досвіду, повчальному уроку, сучасним лицемірам і «коливаючим», які шепочуть, що «не все так однозначно».

На жаль, історичних творів, що висвітлюють процеси «другої» радянської окупації Півдня України небагато. Нечисленні публікації радянських істориків і мемуаристів 1920-х рр., заангажовані та не можуть відкрити нам повної картини подій¹. На початку ХХІ ст. з'явилася низка нових публікацій, що формують уявлення про окупацію 1919 р. південного заходу України². Пропонована стаття написана на основі матеріалів Держархіву Одеської області.

Початок квітня 1919 р. – час коли московським зайдам посміхалася вдача. У січні-лютому 1919 р. їм вдалося захопити Лівобережну Україну, Подніпров'я, радянські війська вели наступальні дії в країнах Балтії та Білорусі, на Дону. Після революцій у Німеччині та Угорщині московські вожді кричали про початок «світової революції», а розгублені країни Антанти фактично відмовилися від проведення «інтервенції». 3 квітня 1919 р. французьке командування видало наказ про евакуацію частин Антанти з Одеси, 4 квітня у своєму «наказі № 3» самопроголошений «главком» Ф. Анулов закликав одеських робітників до загальноміського страйку, 5 квітня одеська рада заявила, що з 12.00 влада в місті переходить до її рук, а всі особи, що будуть «не підкорятися владі рад» каратимуться «за законами воєнного часу»³. Загони більшовиків (дружини П. Старостіна, юнацька, ВУЦВК), лівих есерів, боротьбистів, анархістів, дружини профспілок, беруть під свій контроль передмістя Одеси. Більша частина загонів (разом до 800 чол.) підлягали «Оперативному штабу» Одеського ревкому (кер. І. Онищенко, Е. Макар та ін.)⁴. Фіксувалися збройні сутички між червоним загonom і польськими легіонерами. Незважаючи на те, що жертви були з обох боків, конфлікт змогли залагодити за участю французького генерала д'Ансельма⁵.

6 квітня 1919 р. до Одеси увійшли українські повстанці «григор'івці» (формально, бригада у складі РККА, командир якої, Н. Григор'єв, привів своїх бійців до лав «червоних» після переговорів Центрревкому боротьбистів з командуючим Українським фронтом)⁶. Війська Григор'єва зголосилися стати «червоними» заочно, півтора місяця до того, і ще не відчували на собі владних комуністичних обіймів, поки ще не розчарувалися у «червоних» обіцянках. Повстанські командири робили вигляд, що підлягають «червоному» командарму

¹ Антонов-Овсєєнко В. Записки о гражданской войне. Т. 3-4; Коган С., Межберг Н. Другий період радвлади на Одещині // Літопис революції. 1930. № 1-2.

² Солдатенко В.Ф. Рік 1919. Україна в революційну добу: іст. есе-хроніки: у 4 т. К.: Світогляд, 2010. Т. 3; Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одеса в епоху воєн і революцій. 1914-1920. Одеса: Оптимум, 2008. 336 с.; Ковальчук М. Поразка й відступ Південного угруповання армії УНР до Румунії навесні 1919 р. // Військово-історичний альманах. 2008. Ч. 1. С. 14-51.

³ В огне гражданской войны: из истории борьбы трудящихся Одесщины против объединенных сил внутренней и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностранной военной интервенции. 1918 – ноябрь 1920 гг.: Сб. док. Одесса: Одес. кн. изд., 1962. С. 174-175.

⁴ Держархів Одеської області (ДАОО). Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 68, арк. 5; Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 48.

⁵ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 3; Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 42.

⁶ 22 березня 1919 р. з Групи радянських військ Харківського напрямку виділена ударна група Одеського напрямку – 1 бригада Григор'єва (1-й Верблюзький полк, 2-й Херсонський полк, 3-й Таврійський полк), підтримку бригаді надавали 1-й Вознесенський і 15-й Укр. рад. полки, що опинилися під керівництвом Григор'єва.

А. Скачкову⁷, вважаючи, що маючи зброю самі можуть встановлювати в Україні лад «на власний смак». На початку квітня 1919 р. фіксується спроба таємних перемовин представників Запорізького корпусу армії УНР і командирами «григорівців» на яких розглядалася можливість спільної боротьби проти більшовиків. Ф. Мелешко згадував: «Мені пощастило нав'язати зв'язки з нач[альником] штабу Григор'єва Ю. Тютюнником⁸, головні сили разом з Григор'євим... мають наступати на Одесу. Коли б ми її спільними силами зайняли, тоді б мали порозумітися, що далі робити. Це була пропозиція Ю. Тютюнника»⁹.

В Одесі зберігався перехідний період, а у порту та на Одеському фарватері стояли судна Антанти. «Радянська» делегація (за участю командувача А. Скачка), прибула на французький броненосець «Жюстис» і досягла з французьким командуванням домовленості про прискорену, мирну евакуацію частин Антанти, які залишилися в районі Одеси¹⁰. 7 квітня, на екстреному засіданні виконкому Одеської ради, сталося вшанування «визволителя Одеси отамана партизан Херсонщини та Таврії» Григор'єва, лунали овації, вітання, Ю. Тютюнник (комендант Одеси від частин Григор'єва) у своєму виступі розповів за які цілі борються «григорівці»¹¹. Під час вступу «григорівців» до Одеси відбувся «експес» з їхнім загоном, було вбито дві людини¹². Можливо саме про нього згадував на допитах Ю. Тютюнник: «Григор'єв не був погромником, доказом цього може бути припинення погрому в Одесі. Для розгону кількатисячного натовпу він дозволив мені обстрілювати натовп з артилерії на дистанції не більше тисячі кроків»¹³.

А. Скачко доповідав «Центру», що Одесу «взяло винятково військо Григор'єва» та пропанував нагородити отамана Орденом Червоного Прапора. Відчувши себе «переможцем Антанти» Григор'єв відіслав ультиматум командуючому ескадрою Антанти негайно «піти» з одеського фарватеру, інакше отаман відкриє вогонь із своїх гармат по кораблям ескадри. Тільки після довгих умовлянь представників радянського командування та керівництва ради, отаман відмовився від своєї авантюри¹⁴.

⁷ Скачко **Анатолій** (1879 р.н.) – кол. штабс-капітан, виборний ком. полка, з лютого 1919 – ком. групою військ Харків. напрямку (згодом – Харків. та Одес. напрямків), в квітні 1919 – команд. 2-ї Укр. рад. армією. У травні 1919 Л. Троцький писав: «Скачко млявий, нерішучий, подався гіршим українським потягам. Це журналіст, а не командир» (*Краснов В., Дейнис В. Неизвестный Троцкий. Красный Бонапарт. М.: Олма-Прес. 2000. С. 159*).

⁸ **Тютюнник Юрко** (1891 р.н.) – укр. військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР, письменник, організатор Вільного козацтва на Звенигородщині, уповноважений Військ. міністерства УНР з демобілізації частин рос. армії, один із керівників Звенигородсько-Таращанського повстання. У лютому 1919, орієнтуючись на боротьбистів, він приєднався до Григор'єва, ставши нач. штабу та комендантом Одеси (з 6 до 19 квітня). 9 травня 1919, коли почалося Григоріївське повстання, Тютюнник на чолі 1-ї бригади повстанців зайняв Катеринослав. У червні 1919 перейшов до армії УНР, очоливши Київську групу (дивізію). У липні-серпні 1919 частини Тютюнника протистояли частинам колишньої 3-ї (Одеської) армії у Вапнярки. У 1920 – заст. ком. Дієвої армії I-го зимового походу, 1921 – член Вищої військ. ради УНР, керівник Партизансько-повстанського штабу, командир II-го зимового походу. У 1923 заарештований ДПУ, але амністований. Працював сценаристом на Одес. кінофабриці ВУФКУ (співавтор сценарію фільму «Звенигора»), у фільмі «Пілсудський купив Петлюру» зіграв самого себе. Репресований і страчений 1930 р.

⁹ *Ковальчук М.* Вказ. пр. С. 14–51.

¹⁰ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 8.

¹¹ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 4; Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 2.

¹² ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 5.

¹³ Генерал-хорунжий Армії УНР. Невідома автобіографія Ю. Тютюнника / Публікація *Божка О.С.* // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1998. Вип. 1–2. С. 40–41.

¹⁴ ДАОО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 1094. Арк. 3–5.

6 квітня 1919 р. в наказі № 1 «Радянським військам одеської групи та громадянам м. Одеси» отаман Григор'єв забороняє продаж у місті спиртного, зачиняє «гральні клуби та борделі», погрожує карою на смерть за погроми та «будь-яку агітацію проти окремих національностей», оголошує, що буде припиняти «на місці» силою зброї «усі обшуки, арешти та реквізиції без належного мандату». У наказі коменданта Ю. Тютюнника № 1 «По м. Одесі та його околицях» до цих вимог додалася вимога негайного роззброєння населення Одеси¹⁵. Можливо Ю. Тютюнник мав на меті не тільки роззброїти «ворогів революції», а й «робочі загони» й інші формації. Так 8 квітня турецький консул в Одесі зробив заяву про те, що в нього є «800-900 озброєних мусульман, яких він може дати у розпорядження ради»¹⁶.

5 квітня 1919 р. був виданий наказ командира Групою військ Харківського напрямку А. Скачка про створення Групи військ Одеського напрямку для «дій на Бессарабію». Командиром групи призначений М. Худяков¹⁷. 9 квітня до Одеси прибув Штаб групи червоних військ Одеського напрямку (нач. Піантковський, з 18 квітня – Штаб 3-ї армії)¹⁸, який заборонив Н. Григор'єву та Ю. Тютюннику роззброювати робітничі загони¹⁹.

До групи військ Одеського напрямку повинні були увійти: бригада Григор'єва, Південна бригада (армія) І. Богуна²⁰, окрема бригада Ф. Пешехонова (складалася з полтавського полку ім. Т. Шевченка, Вознесенського піхотного та кавалерійського полків, 15-го полку, 1-го полку, кінного полку т. Беспалого й ін. частин)²¹. У той же час 1-й Вознесенський стілецький полк і Кінний Вознесенський полк рахувалися у складі різних частин: бригади Григор'єва, бригади Пешехонова, Вознесенської бригади Філіппова, Південної бригади Ткаченка²². А. Скачко наказав створити Окрему Південну 3-ю партизанську бригаду І. Богуна у 2,5 тис. бійців (Знам'янський, Ананьєвський, Балтські полки, кін. дивізіон Попова, арт. дивізіон). У квітні 1919 р. ця бригада, що отримала назву «Вознесенської» очолив партизанський ватажок Ткаченко²³. Наказом військам Українського фронту Зведений полк Ткаченка був перейменований в 10-й Знам'янський полк, «2-а Південна армія т. Маркова» розпускалася і вливається в Південну бригаду Ткаченка²⁴.

Учасник подій В. Круть згадував: «Партизанських загонів було багато й значна частина з них згодом перетворювалася на полки, бригади на навіть у дивізії... Ці загони й

¹⁵ ДАОО. Фонд Бродовського. № 1151.

¹⁶ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 223.

¹⁷ **Худяков Микола** – 29 років, народився в Росії, закінчив військ. училище, колиш. підпоручик, колиш. есер, з 1918 – більшовик. У жовтні 1917 обраний ком. полку, у 1918 – нач. штабу Царицин. фронту, нач. 1-ї дивізії команд. ділянкою Царицин. фронту, пом. ком. 10-ї армії. У березні 1919 – член РВС групи військ Харків. напрямку, ком. Групою військ Одес. напрямку. Ю. Шаденко згадує про нього, як про «політичну незрілість» (*Шаденко Е. Гигорьевщина // Гражданская война 1918-1921. В 3 т. Т. 1. Боевая жизнь Красной Армии. М.: Военный вестник, 1928. С. 78*).

¹⁸ ДАОО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 599. Арк. 10.

¹⁹ ДАОО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 1094. Арк. 3-5.

²⁰ **Іван Богун** – організатор повстан. загонів у районі Голти-Балти, що отримали назву 3-ї партизан. бригади або 1-ї Південної армії.

²¹ *Антонов-Овсеенко В.* Вказ. соч. Т. 4. С. 312.

²² Миколаївщина у вирі революційних подій: травень 1918 – квітень 1919. Документи та матеріали / упоряд. Л. Левченко. Миколаїв: Іліон, 2020. С. 638.

²³ За Республіку Рад! Спогади червоних партизанів Молдови 1918-1920 рр. Кишинів, 1958. С. 85.

²⁴ *Гражданская война на Украине. 1918-1920. Т. 1. Кн. 2. К.: Наукова думка, 1967. С. 489; Антонов-Овсеенко В.* Вказ. соч. Т. 4. С. 316.

полки формувалися наспіх..., в цих частинах не вистачало справжнього військового духу, бракувало залізної дисципліни..., такі частини виявляли іноді хитання, а інколи окремі з них, під впливом ворожої агітації, прямо зраджували радянську владу й боролися проти неї на боці наших ворогів ...в них було багато елементів, які до того перебували в петлюрівській армії, чи в окремих петлюрівських отаманів, і, під натиском радянських частин, перейшли на сторону радлади, а більше, – що соціальний склад таких частин майже винятково був селянський...»²⁵.

Владу в Одесі в перші «червоні» дні виборювали військовий комендант Ю. Тютюнник і «главком одеських військ» Ф. Анулов²⁶. 6 квітня Президія одеської ради утворила місцеву Раду народних комісарів, де Ф. Анулов посів місце військового комісара. Тоді ж був виданий «Наказ по гарнізону Одеських радянських військ» «главкома» Ф. Анулова, що поставив Ф. Анулова у конфлікт з Ю. Тютюнником, хоча 70% «радянських військ» в Одесі склалися із загонів Григор'єва (1-го Верблюзького, 1-2 Херсонського полків, кавалерійської сотні)²⁷. Не вважаючи Ю. Тютюнника «військовим командиром», Ф. Анулов призначив «комісаром з охорони міста» такого-собі Левковського²⁸. Командир 2 Херсонського полку Г. Ясинський вимагав у Ф. Анулова надати авто та вантажівки для обслуговування полку, але не дочекався відповіді²⁹. Як «главком Одеси» Ф. Анулов наказав командиру бригади Одеської прикордонної варті Вахновському 7 квітня 1919 р.: «прийняти командування», хоча варта до цього часу служила у військах ворожого табору³⁰. Ю. Щаденко згадував, що в Одесі тоді формувалися «нові батальйони з декласованої матросні, анархічно налаштованих елементів і навіть кримінальних»³¹.

8 квітня з'являється ще один «командир» – «комендант міста Одеси та порту» В. Домбровський. Ю. Щаденко зазначав, що «білий офіцер» Домбровський «зумів під шумок стати комендантом міста»³². У своєму наказі № 2 він, погрожуючи розстрілом, вимагав від одеситів у триденний термін здати зброю. За цим наказом дозволи «на зброю» міг надавати лише «комендант Домбровський», а колишні дозволи, що були підписані іншими «червоними» главкомами, оголошувалися недійсними³³. В. Домбровський у своїх наказах 8-17 квітня 1919 р. (№ 5-27) загрожував розстрілом за продаж спиртних напоїв і проведення «самочинних» реквізицій³⁴, шістьма місяцями в'язниці – за «появу на вулиці та в публічних місцях у нетверезому вигляді», судом ревтрибуналу, вимагаючи «видавати спирт в аптеках лише за рецептом з моїм підписом чи комісара охорони здоров'я», надавати інформацію «про наявність спирту на заводах, у ресторанах, у приватних осіб», «про наявність бензину»... без мандату комендатури, забороняв рух автомобілів, продаж і реквізиції авто³⁵,

²⁵ Круть В.Т. До історії боротьби проти григор'євщини на Україні // Літопис революції. 1932. № 5/6. С. 119-120.

²⁶ Анулов Федір (Френкель) – комісар одес. Совета, у 1917 – лівий есер, з 1918 – більшовик, був одним з організаторів повстання у Придністров'ї та походу на Тирасполь у 1919.

²⁷ ДАОО. Фонд Бродовського. № 1632.

²⁸ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 83.

²⁹ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4, 5, 25, 28, 33.

³⁰ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

³¹ Щеденко Е. Вказ. соч. С. 73.

³² Ibid. С. 73.

³³ ДАОО. Фонд Бродовського № 1633.

³⁴ ДАОО. Фонд Бродовського № 1635.

³⁵ ДАОО. Фонд Бродовського № 1631.

...вимагав зареєструвати всі автомобілі в комендатурі, надавав право «займати приміщення у місті громадяни та організації отримують лише за ордерами комендатури»³⁶, і навіть надавав дозволи на богослужіння на Великдень³⁷. Фактично В. Домбровський виступає як диктатор міста, не маючи на це жодних повноважень від одеської «радянської влади». Свою владу В. Домбровський посилює відданими особисто йому загонами, чисельність бійців яких перевищувала одну тисячу.

Про військову структуру «летючих загинів особливого призначення» В. Домбровського свідчить «Доповідь представника Вищої військової інспекції» (23.04.1919), що Московський загін Казакова³⁸ (172 чол.): «Загін міжнародний – 2 взводи росіян, 2 взводи грузинів... Зовсім не дисципліновані... займаються пияцтвом... здатний на всякі гидоти та беззаконня»; Другий загін Корнієнка (320 чол.): «...справляють враження хуліганів. Оргії і пияцтво, що процвітають у цьому загоні, справляють гнітюче враження»; Третій загін Кришталя (180 чол.): «недисципліновані і справляють огидне враження... Грузинська летюча піша сотня... враження розбещених і свавільних людей». Загалом це «військо» характеризувалося як «недисциплінована маса... непридатні й злочинні елементи», «хитання цілими днями Дерibasівською та Преображенською вулицями озброєних з ніг до голови людей і зачіпання публіки справляють гнітюче враження... зброя, що знаходиться у людей загону, дає можливість тероризувати населення міста і навіть вчиняти злочини»³⁹.

9 квітня 1919 р. вийшов наказ М. Подвойського (Наркомвоєнмора УСРР) про створення Одеського військового округу та його штабу, який став конфліктувати зі штабом Групи військ одеського напрямку. 11 квітня з'являється «військовий комісар (комендант) Одеської області // комісар Одеського військового комісаріату, член Оперативного штабу Одеської області» Євген Чикваная⁴⁰ (призначений наказом № 1 за розпорядженням А. Скачка)⁴¹. 12 квітня Є. Чикваная наказує такому собі «Чорному»⁴² «в терміновому порядку з'ясувати у командувача одеської групи Худякова та коменданта міста питання щодо заходів щодо охорони міста»⁴³. 14 квітня, у своєму наказі № 4, Є. Чикваная вимагав «в терміновому порядку з загонів в Одесі зібрати постійні кадри бойових одиниць», запевняючи, що військовий хаос виник внаслідок «появи в місті, за останній перехідний період влади, великої кількості великих і дрібних загонів різних формацій, розкиданих безладно по

---

³⁶ ДАОО. Фонд Бродовського № 1630.

³⁷ ДАОО. Фонд Бродовського. № 1636, № 1638.

³⁸ Загін Казакова прибув до Одеси 12 квітня 1919 і опинився у розпорядженні окрвоєнкомом, згодом перетворений на 1-й (3-й) Селянський полк, що підняв в Одесі повстання 11 травня 1919 (ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 180-181, 185).

³⁹ Шкляев И. История Одесской ГубЧК 1917-1922. Одесса: Студия Негациант, 2002. С. 43.

⁴⁰ Чикваная Євген – колишній поручик, лів. есер, у квітні 1918 командував III-ю Одес. рад. армією, у липні 1918 р. керував штабом Донського фронту, через місяць штаб був розформований «через засилля анархістів», а сам Є. Чикваная арештований. На поч. 1919 був направлений Москвою до Одеси в якості «керівника підпілля», привласнив велику суму грошей, яку віз для одес. підпілля.

⁴¹ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 130-133.

⁴² Чорний Михайло – анархіст з України, у Москві в квітні 1918 був арештований, згодом звільнений. Брав участь в експропріаціях Моск. держ. банку, каси Центртекстилю. У грудні 1918 був направлений з Москви до Одеси. Брав участь у привласненні грошей «підпілля», вважався «лідером» анархістів, рахувався заступником «військового коменданта» Одеси.

⁴³ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 157.

місту»⁴⁴. Наступного дня Є. Чикваная надає мандат⁴⁵ колишньому кримінальнику Г. Котовському «на формування бойових частин», з цього документу почалася радянська кар'єра майбутнього «героя громадянської».

10 квітня вийшов наказ Ф. Анулова «об учете всех офицеров, врачей, писарей» для їх подальшої мобілізації. Ф. Анулов вимагав у військових командирів всіх частин інформацію про кількість збройних сил в Одесі, адреси штабів збройних дружин і загонів. З наказів зрозуміло, що ні Ф. Анулов, ні Є. Чикваная, не мали інформації про те, які озброєні групи перебували в Одесі⁴⁶.

Міське самоврядування – Одеська Дума, опинилася під заборонаю червоних надзвичайних структур. Голова виконкому одеської ради більшовик (колишній бундівець) Філіп Болкун, що міг би стати «центром радянської влади», був від влади відтиснутий. Одеська рада була обрана ще у 1917 р. Рада складалася з 729 делегатів, комуністів 208 (28%), 77 – їм співчуваючих, лівих есерів і боротьбистів та їм співчуваючих – 104, анархістів – 19, єврейських соціалістів – 15, есерів і меншовиків – 114, польської «левиці» – 1, позапартійних – 187. У виконкомі крім більшовиків були ліві есери, ліві представники єврейських партій, анархісти⁴⁷. Це створювало певний колапс «радянського управління».

У перший тиждень нової влади про себе заявили: більшовицька дружина (200 чол., ком. «Зіновій»), згодом вона стала батальйоном з охорони міста, єврейська дружина (200 чол.), як батальйон вона зараховувалася «на все види довольствия»⁴⁸, бойовий загін української партії есерів (якому, наказом Ф. Анулова, надавалося 100 гвинтівок), студентська дружина охорони комісаріату (60 чол., ком. Попудов)⁴⁹, студентський бессарабський загін (200 чол.), Бессарабський полк (14 квітня на «Бессарабський фронт» виступив загін «бессарабських моряків» з цього полку)⁵⁰, комуністичний батальйон ім. П. Старостіна (постав з дружини ім. Старостіна при Ревкомі, 120 чол., ком. Є. Макар), згодом формувався полк ім. П. Старостіна⁵¹. Ф. Анулов починає формувати в Одесі 1-й радянський полк, в який увійшли (кінний загін колишнього кримінальника Г. Вальдмана, дружини одеських профспілок)⁵².

15 квітня було оголошено про створення, з частин Групи військ Одеського напрямку, 3-ї Української радянської армії (далі 3-а армія) під командуванням М. Худякова. Членами РВС армії стали: Ю. Щаденко⁵³, М. Голубенко, Д. Датько (Петрович), Рославлев. До складу армії увійшли: бригада Григор'єва (6 полків), бригада Богуна-Ткаченка (3 полка), кінний дивізіон Попова (називав себе командувачем 1-ї Південної армії, у травні 1919 р. підтримав повстання отамана Григор'єва)⁵⁴.

⁴⁴ ДАОО. Бібліотека. Накази по армії.

⁴⁵ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 25.

⁴⁶ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 80.

⁴⁷ Коган С., Межберг Н. Вказ. соч. 1930. № 1. С. 10; ДАОО. Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 40; Спр. 230. Арк. 17.

⁴⁸ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 211, 235.

⁴⁹ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 33; Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 46.

⁵⁰ За Республіку Рад!... С. 124.

⁵¹ ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 63, 146; Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 24; Спр. 143. Арк. 51.

⁵² ДАОО. Ф. Р-4509. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 80.

⁵³ Щаденко Юхим (1885 р.н.) У 1917 – командир загонів Червоної гвардії, обраний в Донський Ревком, формував Донську червону дивізію на Царицинському фронті, комісар штабу фронту, член РВР 10-ї армії, у 1919 – член РВР фронту, 3-ї армії, уповноважений Наркомвоєн УСРР.

⁵⁴ Ковальчук М.С. Вказ. соч. С. 27.

Частини 3-ї армії знаходилися ще на етапі початкового формування з вкрай завищеними показниками чисельності особистого складу. Тоді вважалося, що тільки з повстанців Одещини можливо створити три бригади: 1-шу бригаду, полки: Знам'янський (1 800 багнетів), Ананьєвський (3 450 багнетів), Балтський (1800 багнетів); 2-гу бригаду, полки: Вознесенський (688 багнетів), Одеський (956 багнетів), полк ім. Тараса Шевченка (1 049 багнетів); 3-тю бригаду, полки: Бессарабський (540 багнетів), Придністровський (2 000 багнетів)⁵⁵. В армії ще знаходилися: кінний полк Беспалова (360 шабель); 1-й кінний дивізіон (1 500 багнетів і шабель); Вознесенський кінний полк (800 шабель); арт, авіа, автопанцерний дивізіони, інженерно-технічний батальйон, бессарабські частини, окрема Білоруська бригада⁵⁶.

Загадкова «білоруська» частина деякий час знаходилася у складі одеського гарнізону, який безпосередньо підлягав командарму. Ця «бригада» (1 тис. чол.), як і «грузинський загін», формувалися ще на початку 1919 р. французьким командуванням в Одесі для боротьби проти «червоних», але 6 квітня ці утворення «визнали радянську владу» та зголосилися увійти до Червоної Армії⁵⁷. Білоруська бригада знайшла собі впливового «патрона» – Одеський комітет Комуністичної партії Білорусії і Литви⁵⁸. У бригаді залишився старий командний склад, на чолі з колишнім полковниками П. Вентом і Бемом. Через місяць ця частина повстане проти «диктатури більшовиків». Оборона Чорного моря покладається на кінні частини Білоруської бригади (300 шабель). М. Худяков також створює «Одеську групу» армії: Білоруська бригада (без кінних частин), кінний полк Беспалого, партизанський загін ВЦВК, автобронезагін ім. т. Єліна, Південний мотоциклетний загін (за підрахунком автора прибрл. 1500 чол.)⁵⁹.

14 квітня 1919 р. до Одеси прибуває В. Юдовський⁶⁰ (особливо уповноважений РНК УСРР, який буде грати в Одесі важливу «тіньову» роль), О. Хмельницький (нарком юстиції УСРР), А. Іоффе (нарком держконтролю УСРР), В. Антонов-Овсієнко (командувач Українським фронтом)⁶¹. «Комісія» В. Юдовського виключила з одеської ради 114 меншовиків та есерів і затвердила нову Президію Виконкому (голова І. Клименко, секретар Ф. Анулов)⁶². В. Юдовський та Ю. Щаденко зайняли критичну позицію щодо поблажливості В. Антонова-Овсієнка стосовно формування 3-ї армії («т. Антонов-Овсієнко поки не погоджувався з цими доводами»). Так Ю. Щаденко згадував: «З перших днів свого приїзду до Одеси тт. Юдовський, Щаденко, Кривошеєв та ін. поставили діагноз хвороби 3-ї червоної армії... необхідно було розпустити і роззброїти загони і батальйони, які мають партійні

---

⁵⁵ Вказана в наказі чисельність в 2-3 рази перевищувала реальні цифри.

⁵⁶ Антонов-Овсієнко В. Указ. соч. Т. 4. С. 131; Коган С., Межберг Н. Вказ. пр. № 2. С. 23.

⁵⁷ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 48.

⁵⁸ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 202. Арк. 50.

⁵⁹ Антонов-Овсієнко В. Указ. соч. Т. 4. С. 41.

⁶⁰ Юдовський Володимир (1880 р.н.) член РСДРП з 1903. 1914 – слухач парт. школи в Лонжюмо. У 1917 член Петербурзького комітету РСДРП, у вересні 1917 відраджений на чолі групи з 13 більшовиків до Одеси «робити революцію». Член Одеського обл. комітету РСДРП(б), голова Румчерода з грудня 1917, організатор січневого (1918) заколоту більшовиків, голова Одеського Раднаркому у 1918. Згодом – заст. голови Вищої Військ. інспекції, особистий посланець Леніна в Україні, у квітні-травні 1919 намагався керувати «одеськими справами».

⁶¹ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 10; Оп. 3. Спр. 202. Арк. 49.

⁶² В огне гражданской войны... С. 191.

ярлики та відповідають їх переконанням кольору прапора» (малися на увазі дружини анархістів, лівих есерів, бундівців)⁶³.

М. Худяков претендував на всевладдя в одеському краї (претензії на «диктатора» проявилися в звичай звати 3-ю армію «ім. т. Худякова»). Для свого помешкання він конфіскував розкішний палац графів Толстих⁶⁴. 17 квітня М. Худяков практично захопив владу у місті, Є. Чикваная був відсторонений від «посади». Військомом Одеського округу (на місце Є. Чикваная) було призначено матроса Артема Кривошеєва (голова одес. ВРК часів «муравйовщини», який ще тоді був посіпакою «командарма»), що обіймав свою посаду до 19 червня 1919 р.⁶⁵ М. Худяков прийняв на себе обов'язки начальника гарнізону Одеси та підпорядкував собі окрвоєнком, Ф. Фомін (начальник Особливого відділу 3-ї армії) бере на себе каральні функції у місті. Одеська рада, як політичний інститут, ігнорувалася військовою елітою, Ф. Анулов був «відправлений» секретарем у раду, В. Домбровський – підкорився командарму. 19 квітня М. Худяков оголосив: «...з наказів т. т. Анулова і Чикваная вбачаю, що один називає себе військовим комісаром міста Одеси та повіту, а інший – військовим комісаром міста Одеси та області. Зважаючи на те, що в місті є ще один комендант міста (т. Домбровський), наказую названим особам негайно розмежувати сферу свого впливу, згідно з відповідними положеннями про військові комісаріати та гарнізонний статут. Коменданту міста негайно увійти до підпорядкування начальника гарнізону. Особливий відділ при коменданті у 3-денний термін ліквідувати»⁶⁶.

16 квітня Н. Григор'єв, незважаючи на наказ В. Антонова-Овсієнка залишатися в Одесі «до особливого розпорядження», вивів частини своєї бригади з Одеси «на відпочинок і святкування Пасхи», залишивши окремі частини на «фронті». У той же день, в наказі командарма «про порядок ходи під час похорону... жертв білогвардійського терору», дається перелік супроводу процесії, що вказують на реальний стан гарнізону⁶⁷: «1. Одна сотня кавалерії та одна рота піхоти коменданта Домбровського. 2. Рота китайців. 3. Всі бойові дружини робітників. 4. Один батальйон Бессарабського Радянського полку. 5. Один батальйон Білоруського радянського полку. 6. Один батальйон 1-го Одеського Радянського полку».

В Одесі урочисто ховали «червоних героїв», а в степах під Одесою точилися бої проти відступаючих «союзників» Антанти та армії УНР⁶⁸. У березні 1919 р. українське формування «Запорізька Січ» вибила «червоних» повстанців з Балти, але ще місяць «червоні» повстанці Ткаченка (колишній 1-й Український полк, перейменований на Вознесенський полк) намагався вибити з Балти «Запорізьку Січ». На початку квітня, в районі Балта – Ананьєв –

⁶³ Щаденко Е. Указ соч... С. 75–77.

⁶⁴ Архів В. Савченка. Лист П. Мушинського 1966 р.

⁶⁵ ДАОО. Бібліотека. Накази по 3-й армії.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ В огне гражданской войны... С. 138.

⁶⁸ 21 березня 1919 р. отаман Волох запропонував командирам Південної групи армії УНР підписати «Універсал», що проголошував підтримку «Української Соціалістичної Республіки Рад», але більшовики зажадали капітуляції укр. військ. У Вапнярці виник ревком Південно-Західної області й УНР видав Декларацію, що Директорія УНР припинила існування, а на підвладних ревкомові теренах проголошувалася влада незалежної УСРР. 24 березня 1919 р. Волоха призначено командувачем «українських радянських військ», але командири армії УНР арештували Волоха (Ковальчук М. Вказ. пр. С. 28).

Бірзула, частини української Запорізької дивізії УНР зіткнулися з опором партизанських ватаг, що мали гучні назви «1-а Південна радянська армія» та «2-га Південна радянська армія (бригада Богуна)» (в кожній з армій було не більше тисячі чол.)⁶⁹. 9-12 квітня точився бій за ст. Роздільна, бригада Богуна, полк ім. Т. Шевченка (сформований на Полтавщині), Вознесенський полк, дивізіон Попова, Верблюзький полк Григор'єва зіткнулися з частинами УНР, що під тиском повстанців мусили залишити станцію⁷⁰. Знам'янський полк зайняв Бірзулу, Ананьєвський і Балтський полки – наступали на Рибницю-Дубоссари. 12-18 квітня червоні повстанці вичавили частини Антанти з Маяків, Татарки, Овідіополя⁷¹. 14 квітня 2-й Херсонський полк «григор'івців» і полк ім. Т. Шевченка розпочали облогу Тирасполя. До 20 квітня Тирасполь і Дубоссари були захоплені червоними⁷². За Дністер перейшли частини УНР, французькі та грецькі частини. Під час вказаних боїв «у розпорядженні т. Григор'єва» (за наказом А. Скачка) знаходилися полки інших формацій: ім. Т. Шевченка, Вознесенський кінний полк, 15-й полк⁷³, дивізіон Попова. Ще не сформована «Бригада Пешехонова» «тимчасово, в оперативному відношенні, підпорядковані т. Григор'єву»⁷⁴.

Ще 23 березня 1919 р. І. Вацетіс (Головнокомандувач Збройними силами РСФРР) пропонував Леніну «встановити загальний фронт між Угорщиною та РСФРР», але наказав командуючому Українському фронту загальмувати наступ саме на Одесу, а направити війська на Буковину для «прориву до Угорщини». В. Антонов-Овсієнко не міг виконати цей наказ, бо війська Григор'єва, що вже наступали на Одесу, мали самостійні цілі та не бажали виходити за межі України⁷⁵. У квітні 1919 р. становище «червоної» Угорщини погіршилося, її лідери благали про допомогу РСЧА. У «Центрі» розраховували на те, що 3-тя армія буде в змозі самостійно виступити «проти Румунії», бо «звіти» комфронту та командарма вказували що в армії вже більше 25 тис. бійців, а в «одеському регіоні» населення підтримує мобілізацію до лав РСЧА. В. Антонов-Овсієнко телеграфував А. Бубнову: «В Одесі можливі величезні формування». Ю. Щаденко додавав: «У всьому районі формується 15 полків, частина з них уже сформована... ця робота може закінчитися тижні за два»⁷⁶. 26 квітня наркомвоєн УСРР М. Подвойський вказує В. Антонов-Овсієнку: «Зважаючи на ваше повідомлення про те, що є маса охочих вступити до лав армії, невідкладно формуєте ешелони... Інтернаціональні частини формуєте в Одесі, змішуючи всі нації не більше – як ротами з однієї національності у полках»⁷⁷.

---

⁶⁹ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 268.

⁷⁰ Ibid. С. 85.

⁷¹ Громадянська війна... С. 337-388.

⁷² Антонов-Овсієнко В. Указ. соч. Т. 4. С. 32; Ковальчук М. Вказ. соч. С. 14-51.

⁷³ У Бюлетені № 3 Інформаційного відділу Політуправління Наркомату військових справ УРСР про 15-й полк повідомлялося, що Н. Григор'єв «відмовився прийняти полк, як політично хворий. ...червоноармійці відмовляються від виконання бойових наказів, у полку розвинене пияцтво, мародерство». У телеграмі Х. Раковському Н. Григор'єв волав: «15-й Радянський полк перетворився у банду, вийшов із підпорядкування командному складу, грабує населення... Заради Бога, заберіть кудись цю банду, інакше я по них відкрию вогонь із броньовиків».

⁷⁴ В Огне гражданской войны... С. 176.

⁷⁵ Краснов В., Дейнис В. Неизвестный Троцкий... С. 148.

⁷⁶ Антонов-Овсієнко В. Указ. соч. Т. 4. С. 39-40.

⁷⁷ Гражданская война на Украине. Т. 1, Кн. 2. С. 383.

В Одесі формувалася інтернаціональний полк з сербів, болгар, чехословаків⁷⁸. 2 травня за наказом М. Подвойського, почалося формування 1-ї Бессарабської дивізії, «для укомплектування дивізії використовувати також робітників Одеси та інших міст». За кілька тижнів планувалося розгортання Бессарабської дивізії «в армію»⁷⁹. 5 травня М. Подвойський наказав Одеському окрвійськкомату почати формування управління 1-ї Інтернаціональної дивізії (комдив Б. Агатонович), управлінь 1-ї та 2-ї інтербригад, «румунських» полків. «Кадри» 1-го та 2-го інтерполків існували в Одесі «на папері», 3-й полк було наказано формувати з «міжнародних елементів» в Миколаєві та Херсоні. Після формування дивізії її планувалося кинути у наступ на Румунію. Але плани зазнали краху, бо для комплектування дивізії знайшлося тільки 300 чол. Наказом М. Подвойського (№ 130 від 20.06.1919) управління дивізії й обох бригад було розформовано, особовий склад направлено на укомплектування інтердивізії, що тільки почала формуватися у Києві⁸⁰.

Наказом № 50 військам Українського фронту комбрига Григор'єва було призначено командиром 6-ї дивізії 3-ї армії. Із залишків повстанських загонів почали формувати 5-у дивізію (ком. Ф. Пешехонов). За наказом командарма формувалася Бессарабська бойова ділянка (ком. Ф. Пешехонов), який поставив завдання готуватися до наступу на Кишинів. У наказі йшлося про можливість наступу 400 чол. з 1-го Бессарабського полку на Бугаз-Затоку, з метою «пробитися до Бессарабії»⁸¹.

В дійсності у 3-ї армії (на 25 квітня 1919 р.) нараховували бл. 15 тис. бійців, з яких 13 тис. були колишніми селянами-повстанцями. Частини перебували у стані повного хаосу, значна кількість бійців вже розійшлася по домівках на весняні роботи, у деяких частинах були тільки «штаби й обслуга». Навесні 1919 р. в Україні почалися глобальні зриви, нова більшовицька влада встановила в українському селі терор, пограбування та примусову колективізацію. Вже на другий тиждень «червоного» панування селяни відчували на собі всі злидні «комунії». Червона армія Українського фронту, що на 60% складалася з повстанців-селян, повстала проти «червоної диктатури». Українські селяни, які були облапошені комуністичною пропагандою, приходили до тями... Між «петлюрівцями» та селянськими отаманами зникли непорозуміння, бо лідери УНР «полівішали», відмовилися від пошуків союзу «з Антантою». 9 квітня 1919 р. С. Петлюра затвердив Кабінет міністрів на чолі із українським соціал-демократом Б. Мартосом.

10 квітня 1919 р. на вулиці Києва виплеснулася повстанська стихія: 1-ша Київська радянська дивізія Зеленого, загони отаманів Струка та Батрака вибили «червону» владу з частини Києва. Після відступу повстанців, на довгий час Київ опинився у повстанській блокаді. Червоний комбриг А. Богунський-Шарій звернувся «До селян і робітників України», закликаючи до повстання «за незалежну Україну, без жодної партійної диктатури». Інший червоний комбриг О. Грудницький (і член УСДРП «незалежних», обраний головою повітового виконкому рад у Переяславі) проголошується головою Всеукраїнського ревкому повстанців і командиром «Револьюційної армії».

Під впливом цих новин червоний комдив Григор'єв почав «хитатися», представники УСДРП «незалежної», українські есери – «активісти», та Ю. Тютюнник, запевняли отамана в можливості повалення «червоної диктатури».

⁷⁸ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 14.

⁷⁹ Гражданская война на Украине... Т. 2. С. 5.

⁸⁰ История гражданской войны в СССР. М., 1961; Гражданская война на Украине. Т. 2. С. 8.

⁸¹ В огне гражданской войны... С. 188.

Ю. Тютюнник свідчив: «Ближче знайомство з відповідальними працівниками та їхньою роботою похитнуло моє переконання в українській природі тогочасної радянської влади. Недовіра до російської політики, яка глибоко вкоренилася в мені, сприяла тому, що я не цілком вірив у щирість офіційних декларацій і заяв РКП»⁸². У частинах 3-ї армії визрівав конфлікт про який попереджав дивізійний політінспектор, що інструктував полк ім. Т. Шевченка: «У полку колишні петлюрівці, фактично ліві есери, і навіть колишні гетьманці... Лівосерівщина та український шовінізм на ґрунті «рідної мови» у колишніх петлюрівців бригади Григор'єва різко прозирають на кожному кроці»⁸³. Сам отаман був незадоволений більшовиками, що очолили владу в Одесі: «Я взяв місто, отже, воно моє, а тут ревком із підпілля виліз і став мені на шляху, каже про підпорядкування». Дратувало Н. Григор'єва й те, що всі владні накази по 3-й армії (за винятком наказів самого отамана та коменданта Ю. Тютюнника) видавалися винятково російською мовою, а також, що він «видав» зі списків кандидатів на нагородження Орденом Червоного Прапора, який вже йому пообіцяв А. Скачка. У середині квітня 1919 р. Н. Григор'єв приїхав до штабу 3-ї армії, вимагаючи, щоб повстанські Придністровський і Тилігульський полки перейшли під його командуванням. Але його прохання задоволене не було⁸⁴.

На нараді в одеському губкомі КП(б)У, під час розгляду питання «поведінки григор'ївців» від більшовицьких лідерів лунали пропозиції арешті Григор'єва, з причин «ненадійності» його частин, що порушують «революційну законність» і проводять «реквізицію трофеїв»⁸⁵. Частинам Григор'єва «...дісталися великі трофеї, що склалися зі зброї та різного добра: промкрану, продуктів харчування і т.ін. Одеський порт, найважливішу базу інтервентів; буквально завантажили різними товарами... Григор'єв із значним перебільшенням, з властивою йому хвастовитістю, телеграфно сповіщав усю Україну про неймовірні казкові багатства, що він здобув разом із захопленням Одеси. Так, у довжелезних телеграмах, що він розсилав про подробиці захоплення Одеси, між іншим говорилося, що захоплені трофеї дають змогу повністю озброїти півмільйонну армію, галантереї вистачить на всю Україну, захоплено півмільйона пудів цукру, і що в одеських хащах всього досить і т.ін. Представники одеської ради на другий-третій день з приходом григор'ївців, примушені були скаржитися штабові Григор'єва на незаконні вчинки його «хлопців», чи «дядьків»⁸⁶.

Ще до «заснування» 3-ї армії РВР Групи військ одеського напрямку звинуватила отамана «у безпідставному вимаганні» від командування постачання, у «самозахопленні» майна. Секретар ЦК КП(б)У Г. П'ятаков своєму у листі В. Антонову-Овсієнку та членам РВС фронту пропанував «ліквідувати» Григор'єва та його підозрілий командного склад. М. Худяков погоджувалися з тим, що частини Григор'єва «розкладаються», що їх треба розформувати, а отамана арештувати⁸⁷. Голова РНК УСРР Х. Раковський, вказуючи на антисемітські настрої у повстанців, наказав Н. Григор'єву негайно навести лад у своїй

---

⁸² Генерал-хорунжий Армії УНР... С. 41.

⁸³ Гражданская война на Украине. Т. 1, Кн. 2. С. 329.

⁸⁴ ДАОО. Ф. П-13. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 84-105.

⁸⁵ Коган С., Межберг Н. Указ. соч. № 1. С. 8.

⁸⁶ Круть В.Т. Вказ. пр. С. 135.

⁸⁷ Коновалов Ю. Схватка у Черного моря. Одесса. Маяк, 1965. С. 119.

дивізії⁸⁸. РНК був прийнятий декрет, що скасовував виборність командного складу. В той же час командував фронтом В. Антонов-Овсієнко, ще розраховував на отамана, маючи надію, спрямувавши повстанців «підкоряти Європи», відірвати «григорівців» від українського ґрунту. Вибух у 3-й армії став неминучим. Перші три тижні червоного панування або «другого періоду радянської влади» в Одесі показали не тільки повний хаос в управлінні, «війну штабів» і неспроможність організувати чітку структуру військового командування та міської влади. Колонізаторська політика «посланців з Півночі» вже в перші дні їхнього панування сформувало в частини населення відчуття московської окупації українських теренів. На жаль, ця окупація стала можлива завдяки тому, що українські селянські повстанці були введені в оману примарними обіцянками більшовиків. Лідерам більшовиків вдалося відірвати від УНР «лівих» соціалістів: лівих українських есерів, боротьбистів, частину соціал-демократів, анархістів та, за їхньою допомогою, нацькувати селян-повстанців проти Директорії УНР. Але вже у квітні 1919 р. в Україні намітився гострий соціальний конфлікт. Тільки на перший погляд РСЧА добилися повного успіху та «дійшла до кордонів Європи» – р. Дністер – район Східного Поділля. В дійсності Український фронт РСЧА був «фіктивним» – повстанські українські маси не підтримали утвердження «військового комунізму», захоплення землі радгоспами та колгоспами й формалізацію (з ухилом на географічну ознаку) поняття «український». На початку травня 1919 р. 3-я армія перетворилася на «порохову бочку», яка повинна була вибухнути.

Viktor Savchenko

Odesa under the rule of the Red 'military chiefs': features of the military occupation of Odesa (April 1919)

Abstract: The article is devoted to the analysis of the formation of the Moscow military dictatorship in Odessa in April 1919, the process of formation of the 'invasion' army (the 3rd Ukrainian Soviet Army, which Moscow planned to use for the war against Romania and the 'campaign to Europe'. Moscow colonialism manifested itself in that all power decisions were made by 'Moscow envoys', who formed military structures, extraordinary methods of power, excluding local self-government and Soviets from making power decisions. The military structures of the Red Army in Ukraine were formed from local insurgents who were misled by the illusory promises of the Bolsheviks. new masters of life sat on the shoulders of the rebels and their leaders – Moscow Bolshevik leaders and Red military commanders, who turned life in the cities and villages of Ukraine into an extraordinary military regime. At the same time, these 'Okhlas leaders' were never able to organize a clear structure in the South of Ukraine of the military command and the city government. Complete chaos in management, the 'war of the headquarters', was supplemented by the colonialist policy of the Red occupants of the Ukrainian territories. In April 1919, Ukraine was in a state of acute social, political and

---

⁸⁸ Лисенко А. Участь українських повстанців у збройному протистоянні на українських теренах у 1918-1919 рр. // Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал. 2018. №1 (19). С. 5-13. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.04.2018/pdf/VIM_19_2018-5-13.pdf

national conflict, the insurgents, who were part of the 3rd Ukrainian Soviet Army, did not support the establishment of 'military communism', and this army itself was created as a phantom formation with extremely inflated numbers of personnel.

Keywords: 3rd Ukrainian Soviet Army, Ukrainian Front, Grygoriev's division, Odesa, terror, Bolsheviks, military dictatorship